

A Conceptual Model of the Anxiety of Death Based on Religious Texts

Fatemeh Ghanavi*

Mohammad Sadegh Shojaei**

Abstract

This study aimed to present a conceptual model of the anxiety of death based on religious texts and validate it; thus, through two strategies of "lexical search" and "open text-reading" and obtaining seventeen related words, 343 religious statements were collected by the judgmental sampling based on the principle of saturation in Islamic sources, and they were analyzed using the method of qualitative content analysis of religious texts (Shojaei, 2020a). The findings of the study showed that there are 10 symptoms of the anxiety of death, including unhappiness and sadness, cry and shout, escaping death, hating death, constant restlessness, thinking too much about death, disturbed dreams about death, not accepting death, the feeling of shame, and the regret of losing the world. Moreover, fourteen causal conditions and five consequences were identified. The validity of the model was examined according to twelve experts' viewpoints using Content Validity Index (CVI) and Content Validity Ratio (CVR) in order to make sure of the consistency of the findings with the content of religious texts and its application in the field of psychology. Finally, the conceptual model of the anxiety of death was depicted in the form of a general scheme. These findings provide an appropriate content for formulating the construct of the anxiety of death and designing a treatment intervention and an educational package.

Keywords: anxiety of death, conceptual model, Islamic psychology, fear of death.

* Ph.D. Student, Research Institute of Hawzeh and University, Corresponding Author,

f.ghanavi@rihu.ac.ir

** Faculty Member of Al-Mustafa International University / Member of Department of Psychology of

Research Institute of Hawzeh and University, s.shojaei@yahoo.com

مدل مفهومی اضطراب مرگ براساس متون دینی

فاطمه غنوی*

محمدصادق شجاعی**

چکیده

این پژوهش با هدف ارائه مدل مفهومی اضطراب مرگ براساس متون دینی و بررسی میزان روایی آن انجام شده است؛ بدین منظور نخست با دو راهبرد «جستجوی واژگانی» و «متن‌خوانی باز» و دستیابی به هدفه و اثره مرتبط، ۳۴۳ گزاره دینی با استفاده از نمونه‌گیری هدفمند براساس اصل اشباع در منابع اسلامی جمع‌آوری شد و با به کارگیری روش تحلیل کیفی محتوای متون دینی (شجاعی، ۱۳۹۹ الف) مورد بررسی قرار گرفت. یافته‌های حاصل از پژوهش ده نشانه شامل ناراحتی و غم، گریه و فریاد، فرار از مرگ، نفرت از مرگ، بی‌قراری دائمی، زیاد فکر مرگ بودن، خواب‌های آشفته با محتوای مرگ، عدم پذیرش مرگ، احساس شرم، حسرت از دست دادن دنیا را برای اضطراب مرگ نشان داد؛ افزون بر آن، چهارده شرط علی و پنج پیامد نیز برای آن شناسایی شد. برای حصول اطمینان از مطابقت یافته‌ها با محتوای متون دینی و همچنین کاربرد آن در حوزه روان‌شناسی، اعتبار آن براساس نظر متخصصان (دوازده کارشناس) با محاسبه شاخص روایی محتوا (CVI) و نسبت روایی محتوا (CVR) مورد بررسی قرار گرفت و سرانجام مدل مفهومی اضطراب مرگ در قالب یک طرحواره کلی ترسیم شد. یافته‌های این پژوهش، بستر مناسبی را برای تدوین پرسشنامه سازه اضطراب مرگ و طراحی مداخله درمانی و بسته آموزشی آن فراهم کرده است.

واژگان کلیدی: اضطراب مرگ، مدل مفهومی، روان‌شناسی اسلامی، ترس از مرگ

* دانشجوی دکتری روانشناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه (نویسنده مسئول).
** هیئت علمی پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی و عضو گروه روان‌شناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
f.ghanavi@rihu.ac.ir
s_shojaei@yahoo.com

مقدمه و بیان مسئله

مرگ یک واقعیت انکارناپذیر در زندگی است که هر روز گروهی از انسان‌ها را به کام خود فرو می‌برد. براساس آموزه‌های قرآنی راه‌گزینی از مرگ وجود ندارد (لقمان، ۳) و هر کسی طعم آن را خواهد چشید (عنکبوت، ۲۹)؛ با وجود این انسان به جاودانگی تمایل دارد و برای درمان ماندن از آن تلاش بسیار می‌کند و این امر نشان‌دهنده ناخوشایند پنداشتن و ترس از مرگ است. تلاش برای کشف اکسیر جوانی، مبارزه با بیماری‌های مهلک و خطرناک، مومیایی کردن اجساد به امید بازگشت، همه نشان‌دهنده ترس از مرگ و تمایل به جاودانگی است. کارسازترین حيله شیطان برای فریب آدم نیز وعده خلود و جاودانگی بود (طه، ۲۰).

اضطراب مرگ یک پدیده جهانی است و در همه جوامع وجود دارد؛ با این حال تجربه اضطراب مرگ ممکن است بسته به دینداری، جنسیت، وضعیت روانی و سن افراد متفاوت باشد (سلیمی و وجدانی، ۱۳۹۴). برای مثال اضطراب مرگ می‌تواند ناشی از عواملی همچون ترس از درد، ناشناخته بودن، جدایی از عزیزان و پایان دائمی وجود با مرگ باشد. بلسکی^۱ اضطراب مرگ را ناشی از افکار، ترس‌ها و هیجانات مرتبط با واقعه پایانی زندگی و فراتر از حالت عادی زندگی می‌داند (بلسکی، ۱۹۹۹). فکر کردن درباره مرگ و اضطراب ناشی از آن به رفتارهای گوناگونی در افراد می‌انجامد (گرونشتاین و بلومکه، ۲۰۱۶^۲؛ هنری و پاتریک، ۲۰۱۴^۳).

جونز^۴ و همکاران (۱۹۹۷) اضطراب مرگ را ترس آگاهانه و ناخودآگاه از مردن، رایس^۵ و همکاران (۲۰۰۹، ص ۲۹) یک ترس غیرعادی و بزرگ خوانده‌اند و فیرستون و کاتلت^۶ (۲۰۰۹) آن را احساس ناراحتی توأم با ترسی می‌دانند که معطوف به مرگ خود یا دیگران است. این تعریف‌ها نشان می‌دهد که اضطراب مرگ مفهومی پیچیده و چندبعدی است.

در روان‌شناسی مرضی، اضطراب مرگ نوعی هراس^۷ در نظر گرفته می‌شود و در بخش اختلالات اضطرابی قرار می‌گیرد؛ افراد معمولاً با به کارگیری مکانیزم انکار در برابر اضطراب مرگ دفاع می‌کنند (لانگز، ۲۰۰۴؛ کومار و کاتوریا، ۲۰۲۱^۸).

فروید نخستین نظریه‌پرداز بود که اضطراب مرگ را مطرح کرد و در تبیین آن گفت افراد، ترس

-
1. Blesky
 2. Grevenstein & Bluemke
 3. Henrie & Patrick
 4. Jones
 5. rice
 6. Firestone ,R & .Catlett
 7. phobia
 8. Apurva-kumar & Kathuria

از مرگ را به‌عنوان پاسخی برای مقابله با تعارضات حل نشده دوران کودکی ابراز می‌کنند (آپورا و کومار و کاتوریا، ۲۰۲۱، ص ۴). وونگ (۲۰۰۸) در چارچوب نظریه مدیریت معنا^۲ به تبیین و مفهوم‌سازی اضطراب مرگ پرداخته و سه نوع واکنش نسبت به مرگ (پذیرش خنثی، علاقه به مرگ و فرار از آن) را مطرح کرده است. براساس این نظریه معنایی که افراد به مرگ می‌دهند، می‌تواند سبب ایجاد اضطراب مرگ در آنها شود (جاکوب^۳ و همکاران، ۲۰۱۰).

برخی پژوهشگران کوشیده‌اند مؤلفه‌های اضطراب مرگ را شناسایی کنند؛ برای مثال هولتر و هولتر^۴ (۱۹۷۸) هشت مؤلفه را برای اضطراب مرگ به دست آورده‌اند: ۱. ترس از روند مرگ؛ ۲. ترس از مرگ زودرس؛ ۳. ترس از مرگ افراد مهم؛ ۴. ترس از مرگ؛ ۵. ترس از نابود شدن؛ ۶. ترس از بدن پس از مرگ؛ ۷. ترس از ناشناخته بودن مرگ و ۸. ترس از مرده. فلوریان و میکولینسر^۵ (۱۹۹۸) سه مؤلفه درون‌فردی (تأثیر مرگ بر جسم و روان فرد)، بین‌فردی (چگونه روابط بین‌فردی در اثر مرگ آسیب می‌بیند) و فرافردی (ترس از زندگی پس از مرگ) را برای اضطراب مرگ شناسایی کرده‌اند (به نقل از کومار و کاتوریا، ۲۰۲۱).

اضطراب مرگ بیشتر با تجربه ترس، غم، خطر همراه است و افراد می‌کوشند راهی برای کنار آمدن با آنها بیابند. مطالعات نشان می‌دهد که بسیاری از افراد مذهب را منبعی برای کنار آمدن با لحظات سخت زندگی خود می‌دانند (ویلیس^۶ و همکاران، ۲۰۱۹؛ نجفی و محمدزاده، ۲۰۲۰). افزون بر این تحقیقاتی براساس منابع اسلامی درباره اضطراب مرگ انجام شده است که از آن جمله می‌توان به آثار فردی و اجتماعی مرگ‌اندیشی از دیدگاه نهج‌البلاغه (جهرمی، ۱۳۹۸)، مواجهه با مرگ از دیدگاه قرآن و روان‌شناسی (ایمانی‌فر و همکاران، ۱۳۹۰)، جستاری در برخی از مؤلفه‌های «مفهوم‌شناسی مرگ» در قرآن کریم (لاریجانی و همکاران، ۱۳۹۳)، ترس از مرگ و مرگ‌هراسی (عظیمی‌دخت، ۱۳۹۱؛ جدی، ۱۳۹۳) اشاره کرد.

این پژوهش تلاش می‌کند تا با مراجعه به منابع دست اول اسلامی و جستجوی روایات صادر شده از حضرات معصومین (علیهم‌السلام) ابعاد مختلفی از اضطراب مرگ بررسی شود؛ بدین منظور با بررسی جوانب موضوع علت‌ها، نشانه‌ها و پیامدهای اضطراب مرگ در این پژوهش مورد بررسی قرار می‌گیرد. منظور از علت‌ها، عوامل بنیادینی هستند که سبب پیدایش اضطراب مرگ در افراد می‌شود.

-
1. Wong
 2. meaning management theory (MMT)
 3. Jacob
 4. Hoelter & Hoelter
 5. Florian & Mikulincer
 6. Willis

روشن شدن علت‌های اضطراب مرگ برای درمان اساسی اضطراب مرگ اهمیت دارد و متون دینی منابع غنی در این زمینه در اختیار ما می‌گذارد. جنبه مهم دیگر پیامدهای اضطراب مرگ است. در این پژوهش تلاش خواهد شد با بررسی دقیق متون دینی و استخراج هدفمند و ساختارگرای علت‌ها، نشانه‌ها و پیامدهای اضطراب مرگ، مدل مفهومی آن براساس منابع اسلامی تدوین و ارائه شود.

روش پژوهش

روش به کار رفته در این پژوهش، تحلیل کیفی محتوای متون دینی (شجاعی، ۱۳۹۹ الف) بود. تمرکز اصلی این روش بر پردازش فعال متن (مفاهیم، واژه‌ها، گزاره‌ها) است و تحلیل و مدل‌سازی مفهومی براساس اصول معناشناسی زبانی (شجاعی و همکاران، ۱۳۹۳) انجام شده است. جامعه متنی پژوهش، قرآن کریم و کتاب‌های حدیثی تا سده پنجم هجری (منابع درجه الف و ب) بود (طباطبایی، ۱۳۹۸، ص ۲۶۵-۲۸۶). برای تسهیل فرایند جستجو نخست با استفاده از نمونه‌گیری هدفمند، گزاره‌های ۲۹ باب از کتاب میزان الحکمه (انتخاب این کتاب جهت ساختارمند شدن مطالعات) در ارتباط با مفهوم اضطراب مرگ گردآوری شد و سپس در متون اصلی بررسی ادامه یافت. نمونه مورد مطالعه براساس اصل اشباع^۱ در حجم نمونه انتخاب شد. منظور از اشباع در تحقیقات کیفی، وضعیتی است که گردآوری داده‌ها تا جایی ادامه یابد که داده بیشتری برای گسترش خصوصیات مقوله یافت نشود (گلیسر و استراوس، ۱۹۶۷^۲). جامعه آماری در بخش کمی متخصصان روان‌شناسی و علوم حوزوی با تحصیلات عالی (تحصیلات روان‌شناسی در سطح دکترا و تحصیلات حوزوی در سطح سه و چهار) بودند.

مراحل گردآوری داده‌ها در بخش کیفی به این صورت بود که نخست با استفاده از روش «جستجوی واژگانی»، مفاهیم و گزاره‌های مرتبط با اضطراب مرگ در نرم‌افزار جامع‌الاحادیث آغاز شد. نتیجه این مرحله، ده واژه (موت، ارث، اجل، طول امل، دنیا، توبه، توفی، تمنی الموت، تخاف من الموت، امل) بود که براساس آن ۲۲۶ حدیث و آیه در مورد «اضطراب مرگ» استخراج شد. سپس برای اطمینان بیشتر از روش «متن‌خوانی باز» برای بررسی مستندات و محتوای متون دینی استفاده گردید. مطالعه کامل سوره‌ها و ابواب مربوط به مرگ با به‌کارگیری اصول معناشناسی زبانی به‌ویژه اصل هم‌معنایی^۳، تقابل معنایی^۴ و حوزه واژگانی^۵ در چندین رفت و برگشت میان

1. Saturation

2. Glaser, B & .Strauss, A.

3. Synonym

4. semantic opposition

5. lexical field

متون دینی و کتاب‌های لغوی هفت واژه (غمرات الموت، سكرات الموت، فنا و بقا، توبه، طرداء الموت، حسرت، حذر الموت) نیز به فهرست پیشین افزوده شد که به کمک این واژه‌ها، ۱۱۷ آیه و روایت دیگر استخراج شد. در مجموع با استفاده از هفده واژه مرتبط، ۳۴۳ گزاره دینی گردآوری شد. در مرحله بعدی مستندات مربوط به اضطراب مرگ در یک توالی نقطه به نقطه به صورت تدریجی در پنج مرحله به صورت زیر بررسی، و تجزیه و تحلیل شد.

مرحله نخست: پس از جستجوی واژگانی و یافتن سوره‌ها و ابواب مرتبط در منابع روایی و مطالعه آنها با بررسی گسترده در محتوای متون (غرقه شدن در محتوا)، تمامی داده‌ها چندین بار مطالعه شدند و به این ترتیب دورنمایی از موضوع تحقیق به دست آمد. پس از آن، داده‌هایی که ارتباط کمتری با موضوع تحقیق داشتند یا تکراری بودند، از فرایند تحلیل کنار گذاشته شدند (غربالگری^۱ اولیه) و به این ترتیب ۱۱۲ گزاره باقی ماند. پس از آن پرسش‌های پیش برنده مطرح و با دقت به معنای کلمات، ویژگی‌ها و ابعاد آنها در دو سطح واژه‌ای^۲ و گزاره‌ای^۳ معنای ظاهری لغات اصلی و معنای آیات و احادیث به صورت ترکیبی استخراج شد. در این قسمت تلاش شد که یک تعریف نهایی و جامع با استفاده از اصل تحلیل مؤلفه‌ای و هم‌ریخت‌بینی کل‌نگر در مورد گزاره‌های دینی ایجاد شود. نتیجه این گام شکل‌گیری برداشت‌های اولیه از گزاره‌ها بود و پس از آن، پردازش شبکه‌ای صورت گرفت. هر مورد (گزاره یا مفهوم دینی) به یک سیستم شبکه‌ای گسترش داده شد و مفاهیم مرتبط با مفاهیم اولیه بررسی شدند.

مرحله دوم: داده‌ها صورت‌بندی شدند؛ نخست خصوصیات از داده‌ها که به نظر می‌رسید جنبه روان‌شناختی دارند، استخراج و در فرم داده‌ها ثبت شد (محتوای اساسی). پس از آن، داده‌های درون محتواهای اساسی با استفاده از اصل هم‌ریخت‌بینی کل‌نگر و براساس تشابه کارکردی در چارچوب مؤلفه‌ها^۴ و عناصر^۵ دسته‌بندی و نامگذاری شدند. یکی از فرایندهای اساسی در این مرحله غربالگری ثانویه بود؛ زیرا راه دستیابی به سازه‌ها با وجود اطلاعات بسیار زیاد، گزینش موارد ویژه‌ای است که ظرفیت توضیح، تولید، درک و فهم روان‌شناختی موضوع را دارند؛ بنابراین با انتخاب آنها، سایر موارد حذف خواهند شد (چیری،^۶ ۲۰۱۵، ص ۵۸).

مرحله سوم: صورت‌بندی داده‌ها؛ با اجرای این مرحله زمینه کشف سازه‌ها^۷ تسهیل شد. منظور

1. screening
2. Vocabulary level
3. propositional level
4. Components
5. elements
6. Chiari ,G.
7. construct

از سازه، یک الگوی مفهومی است که با ترکیب بخش‌هایی از اطلاعات توسط پژوهشگر ساخته می‌شود (شجاعی، ۱۳۹۹ الف). در تحقیق پیش‌رو فرایندهای وابسته شرایط علی^۱، نشانگرها^۲ و پیامدها^۳ نیز افزون بر سازه‌های اصلی در همین مرحله استخراج شدند.

مرحله چهارم: اعتبارسنجی؛^۴ برای اطمینان از مطابقت یافته‌ها با متون دینی و نیز کاربست آنها در زمینه روان‌شناسی، اعتبارسنجی یافته‌ها لازم است (شجاعی، ۱۳۹۹ الف)؛ بدین منظور نخست به بررسی متقن بودن یافته‌ها پرداخته شد. متقن بودن به‌عنوان سنجه‌ای به جای روایی^۵ و پایایی^۶ در نظر گرفته شده است و به میزان صحت و درستی یافته‌ها و دقت در گردآوری و تحلیل داده‌ها اشاره دارد. متقن بودن با استفاده از ارزیابی نظرات متخصصان انجام شد. لاین^۷ کمترین تعداد متخصصان را سه نفر می‌داند و تعداد بیش از ده نفر را نیز ضروری نمی‌داند. به نظر او نمره شاخص روایی محتوا^۸ (CVI) برای تک‌تک مؤلفه‌ها نباید کمتر از ۰/۷۸ باشد؛ وگرنه مؤلفه مد نظر، روایی لازم برای آن مفهوم را ندارد و حذف می‌شود یا نیاز به بازنگری و روایی‌سنجی دوباره دارد (به نقل از پولیت و بک، ۲۰۰۶^۹). در گام نهایی مفید بودن یافته‌ها بررسی شد. مفید بودن به میزان اهمیت و کاربردپذیری یافته‌ها در بافت روان‌شناختی (عملکرد حرفه‌ای) اشاره دارد که در این پژوهش با استفاده از شاخص روایی محتوا^{۱۰} (CVR) محاسبه شد. از متخصصان درخواست شد نظرات خود را درباره ضرورت هر مؤلفه برای سازه اعلام کنند. لاوشه^{۱۱} (۱۹۷۵)، کمینه مقدار میزان روایی محتوای قابل قبول برای یازده کارشناس را ۰/۵۹ می‌داند.

مرحله پنجم: در این مرحله یافته‌های پژوهش با توجه به نکات و نظرات کارشناسان بازبینی و گزارش نهایی ارائه شد. در گزارش نهایی تلاش شد ضمن بیان پاسخ پرسش‌های تحقیق، فرآیند پژوهش و روش تحلیل داده‌ها به گونه‌ای قابل فهم ارائه شود.

1. Causal conditions
2. markers
3. outcomes
4. validation
5. validity
6. reliability
7. Lynn, M. R
8. Content Validity Index
9. Polit, D. F & Beck, C. T.
10. Content Validity Ratio (CVR)
11. Lawshe

یافته‌های پژوهش

این تحقیق با هدف تدوین مدل مفهومی اضطراب مرگ انجام شد. یافته‌های مربوط به جستجوی واژگانی نشان داد که کلمات موت،^۱ اجل،^۲ دنیا،^۳ امل،^۴ طول امل،^۵ خوف موت،^۶ حذر الموت،^۷ سكرات موت،^۸ غمرات موت،^۹ توفی ویتوفی،^{۱۰} تمنی الموت،^{۱۱} حسرت،^{۱۲} یکره الموت،^{۱۳} توبه،^{۱۴} طرداء الموت،^{۱۵} بقاء و فناء^{۱۶} در حوزه معنایی مفهوم اضطراب مرگ قرار می‌گیرد.

با بررسی این موارد و پس از شکل‌گیری محتواهای اساسی، سازه‌های مربوط به اضطراب مرگ به تفکیک در سه محور مؤلفه‌ها، زمینه و پیامدها کشف و طرحواره مفهومی آن به دست آمد. جدول مربوط به مستندات و محتواهای استنباطی جهت رعایت اختصار در مقاله گزارش نشده است. برای اعتبارسنجی مؤلفه‌های پژوهش، از دوازده نفر کارشناس دارای تحصیلات روان‌شناسی و علوم اسلامی خواسته شد تا نظرات خود را درباره یافته‌ها ابراز کنند. در یک مقیاس لیکرت چهار درجه‌ای از بسیار کم تا خیلی زیاد از آنها خواسته شد تا میزان مطابقت هر مؤلفه با مستندات را بیان کنند (استنادپذیری). در سؤال دوم تحت یک مقیاس لیکرت چهار درجه‌ای از بسیار کم تا خیلی زیاد از آنها خواسته شد تا میزان تناسب یا عدم تناسب هر مؤلفه با سازه‌ها را ابراز کنند (کاربردپذیری). با بررسی نظر کارشناسان مشخص شد که یک مورد از یافته‌ها (پیامد؛ ناامیدی از رحمت خدا) نمره لازم را در نسبت روایی محتوا و شاخص روایی محتوا دارا نبوده و باقی موارد (نشانه‌ها، شرایط علی و پیامدها) نمره قابل قبول را به دست آورده‌اند. نتایج مربوط به مستندات، محتوای استنباطی و مؤلفه‌ها در جدول ۱ و روایی سنجی یافته‌ها در جدول ۲ آمده است.

۱. یجزع من الموت (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶، ص ۱۵۶).
۲. وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ (اعراف، ۷).
۳. مَنْ كَانَتْ الدُّنْيَا هِمَّتَهُ اشْتَدَّ حَسْرَتُهُ عِنْدَ فِرَاقِهَا (شیخ صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۴، ص ۳۸۲).
۴. الْأَمَلُ لَا غَايَةَ لَهُ (آمدی تسمیه، ۱۴۱۰ق).
۵. يَرْجَى التَّوْبَةَ بِطُولِ الْأَمَلِ (نهج البلاغه، حکمت ۱۵۰).
۶. وَ هُوَ يَبْكِي وَ يَجْرَعُ مِنَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُ يَا عَبْدَ اللَّهِ تَخَافُ مِنَ الْمَوْتِ (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶، ص ۱۵۶).
۷. أَلَمْ تَرِ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَ هُمْ أَلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ (بقره، ۲۴۳).
۸. جَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ (ق، ۵۰).
۹. وَ إِنَّ لِلْمَوْتِ لَعَمْرَاتٍ (نهج البلاغه، صبحی صالح، ص ۲۴۱).
۱۰. تَرَاهُ إِذَا تَوَفَّى أَحَدًا بَلَّ كَيْفَ يَتَوَفَّى الْجَنِينِ فِي بَطْنِ أُمِّهِ (نهج البلاغه، خطبه ۱۱۲).
۱۱. النَّاسُ قَتَمَتُوا الْمَوْتِ (جمعه، ۶).
۱۲. لِحَسْرَتِهِ عِنْدَ فِرَاقِهِ (کلینی، ۱۳۶۹ش، ج ۱۶، ص ۳۲۲).
۱۳. مَا لَنَا نَكْرَهُ الْمَوْتَ وَ لَا نَحِبُهُ (شیخ صدوق، ۱۳۹۰، ص ۳۸۹).
۱۴. وَ أَنْتَ لَا تُتَوَّبُ حَتَّى تَمُوتَ (دیلمی، ۱۴۰۸ق، ص ۱۷۵).
۱۵. أَشْمُ طُرْدَاءِ الْمَوْتِ (نهج البلاغه، خطبه ۱۱۲، ص ۳۸۴).
۱۶. إِنَّكُمْ إِنَّمَا خُلِقْتُمْ لِلْآخِرَةِ لَا لِلدُّنْيَا وَ لِلْبَقَاءِ لَا لِلْفَنَاءِ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق، ص ۲۷۰).

ردیف	گزاره‌ها و مستندات دینی	محتوای استنباط شده	مؤلفه‌ها	سازه‌ها
۱	قَصْرُ أَمَلِكُ، فَإِذَا أَصْبَحْتَ فَقُلْ: إِنِّي لَا أُمْسِي، وَإِذَا أُمْسَيْتَ فَقُلْ: إِنِّي لَا أَصْبِحُ، وَأَعِزِّمْ عَلَى مُفَارَقَةِ الدُّنْيَا، وَأُجِبْ لِقَاءَ اللَّهِ (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱، ص ۱۰۱).	آرزوهای زیاد، دل‌بستگی را به دنیا زیاد و دل‌کندن از دنیا را سخت و ترسناک است.	داشتن آرزوهای طولانی	
۲	قالوا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: هَذَا الْإِنْسَانُ، وَهَذَا الْأَجَلُ وَهَذَا الْأَمَلُ يَتَعَاطَاهُ ابْنُ آدَمَ وَيَخْتَلِجُهُ الْأَجَلُ دُونَ الْأَمَلِ (ورام بن ابی فراس، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۲۷۲).	فردی که به دنبال آرزوهاست مرگ را نابودکننده زندگی و عامل نرسیدن به آرزوهایش می‌بیند و همین سبب اضطراب او می‌شود.		
۳	أَيُّقَنُ أَنَّهُ يُعَارِقُ الْأَحْبَابَ، وَيَسْكُنُ التُّرَابَ، وَيُوَاجِهُ الْحِسَابَ، وَيَسْتَعِينِي عَمَّا خَلْفَ، وَيَقْتَرِ إِلَى مَا قَدَّمَ، كَانَ حَرِيْبًا يَقْصُرُ الْأَمَلِ وَطُولِ الْعَمَلِ (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۳۱، ص ۱۶۷).	زیادی آرزو باعث می‌شود فرد اعمالی انجام دهد که با انجام آنها خود را برای زندگی پس از مرگ دست‌خالی می‌بیند از این رو از مرگ می‌ترسد.		
۴	امام صادق (علیه السلام): مَنْ كَثُرَ اشْتِيَاقُهُ بِالدُّنْيَا كَانَ أَشَدَّ حَسْرَتِهِ عِنْدَ فِرَاقِهَا (کلینی، ج ۲، ص ۳۲۰).	دل‌بستگی به دنیا سبب حسرت هنگام ترک دنیا و در نتیجه اضطراب مرگ می‌شود.	ترجیح دادن دنیا نسبت به آخرت	شرایط علی
۵	امام صادق (علیه السلام): مَا لَنَا نِكْرَةَ الْمَوْتِ؟ قَالَ: لِأَنَّكُمْ عَمِلْتُمْ الدُّنْيَا وَحَرَبْتُمْ الْآخِرَةَ: فَتَكْرَهُونَ أَنْ تَنْتَقِلُوا مِنْ عُمْرَانٍ إِلَى خِرَابٍ (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶، ص ۱۳۷).	ترس از مرگ به خاطر دل‌بستگی به دنیا و خراب کردن خانه آخرت است.		
۶	علی (علیه السلام): مَنْ كَانَتْ الدُّنْيَا هَمَّتَهُ اشْتَدَّ حَسْرَتُهُ عِنْدَ فِرَاقِهَا (صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۴، ص ۳۸۲).	دل‌بستگی به دنیا، نگرانی از دست رفتن آن و حسرت به دنبال دارد.		
۷	فقال له: يا عبد الله! تخاف من الموت لأنك لا تعرفه، أرايتك اذا انسخت و تقدرت و تأذيت من كثرة القدر و (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶، ص ۱۵۶).	عدم درک حقیقت مرگ سبب ترس از آن می‌شود.	شناخت نادرست از مرگ	
۸	از امام جواد (علیه السلام) پرسیدند، چرا مسلمانان از مرگ خوششان نمی‌آید؟ فرمود: لِأَنَّهُمْ جَهَلُوهُ، فَكْرَهُوهُ، وَ لَوْ عَزَفُوهُ وَ (خزعلی، ۱۴۱۹ق، ص ۱۴۷).	نشناختن حقیقت مرگ سبب ترس و اضطراب از آن است.		
۹	امام جواد (علیه السلام) - لَمَّا سُئِلَ عَنِ الْمَوْتِ - هُوَ النَّوْمُ الَّذِي يَأْتِيكُمْ كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَّا أَنَّهُ طَوِيلٌ مُدَّتُهُ لَا يُنْتَبَهُ مِنْهُ إِلَّا يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَمَنْ رَأَى فِي نَوْمِهِ مِنْ أَصْنَافِ الْفَرَحِ مَا لَا يَقَادِرُ قَدْرَهُ، وَ مِنْ أَصْنَافِ الْأَهْوَالِ مَا لَا يَقَادِرُ قَدْرَهُ، فَكَيْفَ حَالُ فَرِحٍ فِي النَّوْمِ وَ وَجِلٍ فِيهِ؟ هَذَا هُوَ الْمَوْتُ، فَاسْتَعِدُّوا لَهُ (صدوق، ۱۴۰۳ق، ج ۵، ص ۲۸۹).	عدم شناخت صحیح از مرگ باعث ترس و اضطراب می‌شود.		
۱۰	ضِرَارُ بْنُ صَمْرَةَ الصَّابِي [قَابِضٌ عَلَى لِحْيَتِهِ، يَتَمَلَّمُ تَمَلُّمَ السَّلِيمِ وَ يَبْكِي بَكَاءَ الْحَزِينِ وَ] [هُوَ] يَقُولُ يَا دُنْيَا... أِهْ مِنْ قَلَّةِ الزَّادِ وَ طُولِ الطَّرِيقِ وَ بُعْدِ السَّفَرِ وَ عَظِيمِ الْمَوْتِ (نهج البلاغه، حکمت ۷۷).	ترس از مرگ به خاطر کمی توشه	نگرانی از نقص و کمبود عمل نیک در دنیا	

ردیف	گزاره‌ها و مستندات دینی	محتوای استنباط شده	مؤلفه‌ها	سازه‌ها
۱۱	وَاعْلَمَنَّ أَنَّ أَمَامَكَ عَقِبَهُ كُوُودًا، الْمُخْفُفُ فِيهَا أَحْسَنُ حَالًا مِنَ الْمُثْقَلِ، وَالْمُبْطِئُ عَلَيْهَا أَفْجَحُ حَالًا مِنَ الْمُسْرِعِ، وَ أَنَّ مَهْبِطَكَ بِهَا لِمَحَالَّةٍ عَلَى جَنَّةٍ أَوْ عَلَى نَارٍ، فَارْتَدَّ لِنَفْسِكَ قَبْلَ نُزُولِكَ، وَ وَطِئَ الْمُنْزِلَ قَبْلَ خُلُوكِكَ، فَلَيْسَ بَعْدَ الْمَوْتِ مُسْتَعْتَبٌ وَلَا إِلَى الدُّنْيَا مُنْصَرَفٌ (نهج البلاغه، نامه ۳۱).	راهی که انسان در پیش دارد سخت و سنگین است و این سختی و سنگینی نگران‌کننده است؛ فرد برای بیرون آمدن از این سختی باید فکر توشه باشد.		
۱۲	تورات: «يَا ابْنَ آدَمَ أَنْتَ لَا تَشْتَهِي تَمُوتَ حَتَّى تَتُوبَ وَ أَنْتَ لَا تَتُوبُ حَتَّى تَمُوتَ» (دیلمی، ۱۴۰۸ق، ص ۱۷۵)	نگران است پیش از توبه بمیرد و همین امر سبب ترس از مرگ می‌شود.	احتمال مرگ پیش از توبه و مردن در حال کفر و گمراهی	
۱۳	وَاعْلَمَنَّ أَنَّ أَمَامَكَ عَقِبَهُ كُوُودًا، الْمُخْفُفُ فِيهَا أَحْسَنُ حَالًا مِنَ الْمُثْقَلِ... فَارْتَدَّ لِنَفْسِكَ قَبْلَ نُزُولِكَ، وَ وَطِئَ الْمُنْزِلَ قَبْلَ خُلُوكِكَ، فَلَيْسَ بَعْدَ الْمَوْتِ مُسْتَعْتَبٌ، وَ لَا إِلَى الدُّنْيَا مُنْصَرَفٌ (نهج البلاغه، نامه ۳۱).	گناه و توبه نکردن سبب ترس از مرگ		
۱۴	وانصب الموت بين ايدينا نصبا، ولا تجعل ذكرا له غبا واجعل لنا من صالح الاعمال عملا نستطيع معه المصير اليك ونحرص له على وشك اللحاق بك حتى يكون الموت مانسا الذي نانس به وما الفنا الذي نشناق اليه (صحيفه سجادية، ۱۳۷۶، ص ۱۷۲).	انجام اعمال غير نيك ما را نه تنها مشتاق مرگ نمی‌کند بلکه باعث ترس از مرگ خواهد شد.	ترس به خاطر اعمال ناشایست و کثرت گناه	
۱۵	قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِنِّي زَعَمْتُمْ أَنْكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنُّوا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (جمعه، ۶)	به خاطر ترس از اعمال بد خود طلب مرگ نمی‌کنند.		
۱۶	لَا تَكُنْ مِمَّنْ يَرْجُو الْآخِرَةَ بَغَيْرِ عَمَلٍ... يَكْفُرُ الْمَوْتَ لِكَثْرَةِ دُنُوبِهِ (نهج البلاغه، حکمت ۱۵۰)	گناه زیاد سبب ترس از مرگ		
۱۷	عَلَى عَلِيٍّ مَا الْإِسْتِعْذَادُ لِلْمَوْتِ قَالَ آدَاءُ الْفَرَائِضِ وَ اجْتِنَابُ الْمَحَارِمِ وَ الْإِسْتِمَالُ عَلَى الْمَكَارِمِ ثُمَّ لَا يُبَالِي أَوْ وَقَعَ عَلَى الْمَوْتِ أَمْ وَقَعَ الْمَوْتُ عَلَيْهِ» (صدوق، ۱۳۷۶، ص ۱۱۰).	انجام ندادن واجبات و ترک نکردن محرمات سبب ترس می‌شود.		
۱۸	جَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذَلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ (ق، ۱۹)	سختی‌های لحظه مرگ سبب ترس		
۱۹	عَلَى عَلِيٍّ: وَ إِنْ لِلْمَوْتِ لَعَمْرَاتٍ هِيَ أَفْطَحُ مِنْ أَنْ تُسْتَعْرَقَ بِصَفَةِ أَوْ تَعْتَدِلَ عَلَى عُقُولِ أَهْلِ الدُّنْيَا (نهج البلاغه، خطبه ۲۲۱).	سختی‌های زمان مرگ		
۲۰	امام صادق عليه السلام: اللَّهُمَّ اعْنِي عَلَى هَوْلِ الْمُطَّلَعِ وَ وَسَّعْ عَلَى الْمُصْطَبِّحِ وَ ارْزُقْنِي خَيْرَ مَا قَبْلَ الْمَوْتِ وَ ارْزُقْنِي خَيْرَ مَا بَعْدَ الْمَوْتِ (طبرسی، ۱۴۱۲ق، ص ۲۹۲).	نگرانی از لحظات مرگ و دعا کردن برای آن.		
۲۱	يَا مَبْرُكًا: اللَّهُمَّ اعْنِي عَلَى سَكَرَاتِ الْمَوْتِ (طوسی، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ص ۹۳).	طلب یاری در زمان مرگ نشانه هول‌آور بودن		
۲۲	اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْعَدِيلَةِ عِنْدَ الْمَوْتِ (طوسی، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ص ۸۹).	به خاطر وسوسه شیطان از زمان مرگ می‌ترسد.		عدول از حق در

ردیف	گزاره‌ها و مستندات دینی	محتوای استنباط شده	مؤلفه‌ها	سازه‌ها
۲۳	پیامبر ﷺ: اِحْضَرُوا مَوْتَكُمْ وَلَقِّنُوهُمْ «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» وَبَشِّرُوهُمْ بِالْجَنَّةِ، فَإِنَّ الْحَلِيمَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ يَتَّخِيزُ عِنْدَ ذَلِكَ الْمَصْرَعِ، وَإِنَّ الشَّيْطَانَ أَقْرَبُ مَا يَكُونُ مِنْ ابْنِ آدَمَ عِنْدَ ذَلِكَ الْمَصْرَعِ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ! لَمُعَايِنَةُ مَلَكِ الْمَوْتِ أَشَدُّ مِنْ أَلْفِ صَرِيَّةٍ بِالسَّيْفِ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ! لَا تَخْرُجُ نَفْسٌ عَبْدٍ مِنَ الدُّنْيَا حَتَّى يَتَأَلَّمَ كُلَّ عَرَقٍ مِنْهُ عَلَى حِيَالِهِ (محمدری شهری، ۱۳۹۳، ص ۵۲۰).	نزدیک شدن شیطان در این لحظات و نگرانی از اینکه وسوسه او موجب گمراهی شود.	زمان مرگ	
۲۴	إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنزِلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مِمَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ (لقمان، ۳۴).	و پیش‌بینی ناپذیری زمان مرگ.		
۲۵	هَلْ تُحِسُّ بِهِ إِذَا دَخَلَ مَنْزِلًا أَمْ هَلْ تَرَاهُ إِذَا تَوَفَّى أَحَدًا بَلْ كَيْفَ يَتَوَفَّى الْجَنِينِ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَمْ يَلِجُ عَلَيْهِ مِنْ بَعْضِ جَوَارِحِهَا أَمْ الرُّوحُ أَجَانِبُهُ يَأْتِنُ رَيْبًا أَمْ هُوَ سَاكِنٌ مَعَهُ فِي أَحْسَانِهَا كَيْفَ يَصِفُ إِلَهُهُ مَنْ يَعْجَزُ عَنْ صِفَةِ مَخْلُوقٍ مِثْلِهِ (نهج البلاغه، خطبه ۱۱۲).	مبهم و بودن آن ترس آور است.	مبهم بودن زمان مرگ	
۲۶	امام علی (علیه السلام): «مُسْكِينُ ابْنِ آدَمَ مَكْتُونُ الْأَجَلِ مَكْتُونُ الْعَيْلِ مَحْفُوظُ الْعَمَلِ (نهج البلاغه، حکمت ۴۱۹).	پنهان بودن اجل سبب ترس و نگرانی		
۲۷	وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ (اعراف، ۳۴).	ترس از مرگ به دلیل حتمی بودن		
۲۸	الإمام الصادق (علیه السلام) في تفسير الآية: الأجل الذي غير مسمى موقوف، يقدم منه ما شاء، ويؤخر منه ما شاء، وأما الأجل المسمى فهو الذي... فذلك قول الله: «جاء أجلهم لا يستأخرون ساعة ولا يستقدمون» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۴، ص ۱۱۶).	رسیدن ناگهانی مرگ باعث ایجاد ترس می‌شود.	اجتناب ناپذیری بودن و حتمی بودن مرگ	
۲۹	أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشِيدَةٍ (نساء، ۷۸).	مرگ حتمی و پس باعث دلهره و نگرانی می‌شود.		
۳۰	امام علی (علیه السلام): أَنْتُمْ طُرْدَاءُ الْمَوْتِ، إِنْ أَقَمْتُمْ لَهُ أَخَذَكُمْ، وَ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنْهُ أَدْرَكَكُمْ، وَ هُوَ الرُّمُّ لَكُمْ مِنَ طَلِكُمْ، الْمَوْتُ مَعْقُودٌ بِتَوَاصِيكُمْ (نهج البلاغه، نامه ۲۷۴).	حتمی بودن مرگ و ترس از آن		
۳۱	إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ (مؤمنون، ۳۷)	مرگ را عامل فنا خود می‌دانند و می‌ترسند.		
۳۲	امام علی (علیه السلام): «إِنَّا خُلِقْنَا وَ إِيَّاكُمْ لِلْبَقَاءِ لَا لِلْفَنَاءِ لَكِنَّكُمْ مِنْ دَارٍ إِلَى دَارٍ تُنْقَلُونَ فَتَرَوُوهَا لِمَا أَنْتُمْ صَائِرُونَ إِلَيْهِ وَ خَالِدُونَ فِيهِ (مفید، ۱۴۱۴ق، ج ۱، ص ۲۳۸).	مرگ نوعی کوچ است و مرگ نابودی نیست.	فنا و نابودی دانستن مرگ	
۳۳	«إِنَّمَا خَلَقْتُمْ لِلْآخِرَةِ لَا لِلدُّنْيَا وَ لِلْبَقَاءِ لَا لِلْفَنَاءِ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق، ص ۲۷۰).	عده‌ای مرگ را فنا و نابودی می‌دانند.		
۳۴	وَقَالُوا إِذَا صَلَّيْنَا فِي الْأَرْضِ إِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ بَلْ هُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ (سجده، ۱۰).	اعتقاد به فنا و نابودی باعث ایجاد ترس از مرگ می‌شود.		

ردیف	گزاره‌ها و مستندات دینی	محتوای استنباط شده	مؤلفه‌ها	سازه‌ها
۳۵	از ابودر... قد دخلنا علی رسول الله ﷺ عشاء فرأیناه کثیرا حزینا فسلمنا علیه، فلم یرد علینا السلام، فلما أصبحنا اتیناه فرأیناه ضاحکا مستبشرا فقال: نعم کان قد بقی عندی من فیء المسلمین اربعة دانیر، لم اکن قسمتها و خفت أن یدرکنی الموت و هو عندی و قد قسمتها الیوم فاسترحت منها (عروسی حویزی، ۱۴۱۲ق، ج ۱، ص ۹۶).	ترس از حقوق انسانی که بر گردن فرد است.	زیر پاکداشتن حق الناس در زندگی و احتمال مجازات به خاطر آن	
۳۶	«أه أه من قلة الراد و بُعد السفر و خشية الطريق»؛ أه أه! از کمی توشه و دوری سفر و وحشت راه» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۴۱، ص ۱۲۱).	کمی زاد و توشه		کمی زاد و توشه
۳۷	امام سجاد (علیه السلام): «... و لیکنه الموت و له کنت أستعد» (صدوق، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۲۳۱).	توشه سفر آخرت باعث کاهش نگرانی نسبت به مرگ		توشه
۳۸	و الله ما أکره الموت علی الحق، و ما الخیر کله إلا بعد الموت، لمن کان محقا (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۳۶، ص ۲۴).	زیر پا گذاشتن حق باشد.		
۳۹	الإمام علی (علیه السلام): بالصدقة تفسح الآجال؛ با صدقه دادن، عمرها طولانی می‌شود (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق، ص ۲۹۹).	برخی از اسباب تعجیل یا تأخیر مرگ می‌شود برای انسان ناشناخته است و برخی از آنها متافیزیکی است.	ناشناخته بودن اسباب	تعجیل مرگ
۴۰	الإمام الصادق (علیه السلام): یعیش الناس باحسانهم أكثر مما یعیشون بأعمارهم، و یموتون بدونهم أكثر مما یموتون بأجالهم (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۵، ص ۱۴۰).	امکان مرگ با اسباب ناشناخته.	تعجیل مرگ	
۴۱	یا دُنیا یا دُنیا، إلیک عتی؛ أبی تعزّی؟ أم إلی [تَشوّف] تَشوّف؟ لا خان جینک؛ هیهات، عزی غیری... أه من قلة الراد و طول الطريق و بُعد السفر و عظیم المؤرد (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۴۱، ص ۱۲۱).	امام خوف مرگ را با پیچیدن بر خود و حالت غم.		
۴۲	کان النبی ﷺ إذا تبع جنازة غلبته کأبه و أكثر حدیث النفس و أقل الکلام (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۸، ص ۲۶۶)	تأثر و اندوه و کم سخن گفتن		ناراحتی و غمگینی زیاد
۴۳	و کان من دُعائه علیه السلام إذا نعی إلیه میّت، أو ذکر الموت اللهم صل علی محمد و آله، و اکفنا طول الأمل،... له علی و شک اللحاق بک حتی یكون الموت مانسا الذی نانس به، و ما لفا الذی نشناق إلیه، و حامتنا التی نجب الذو منها فإذا أوردته علینا و أنزلته بنا فأسعدنا به زائرا، و أنسنا به قادما، و لا تشقنا بضیافته، و لا تخزننا بزایته، و... طالعین غیر مستکرهین... (صحیفه سجاده، ۱۳۷۶، ص ۱۷۲).	سوز و گداز		نشانه‌ها
۴۴	پیامبر ﷺ: «فَوِ الذی نفسُ مُحَمَّدٍ بیده لَو یزور مکانه و یسمعون کلامه لذهلوا عن میتهم و لیکوا علی نفوسهم حتی إذا حمل المیت علی نعشه رفرف روحه فوق النعش و هو ینادی یا أهلی و یا ولدی لا تلعنن بکم الدنیا کما لعبت بی (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶، ص ۱۶۱).	گریه به خاطر ترس از موت		گریه و فریاد

ردیف	گزاره‌ها و مستندات دینی	محتوای استنباط شده	مؤلفه‌ها	سازه‌ها
۴۵	«كَانَ إِذَا ذَكَرَ الْمَوْتَ بَكَى وَ إِذَا ذَكَرَ الْقَبْرَ بَكَى وَ إِذَا ذَكَرَ الْبَيْعَةَ وَ الشُّوْرَ بَكَى وَ إِذَا ذَكَرَ الْمَمَرَ عَلَى الصَّرَاطِ بَكَى وَ... وَ النَّارَ اضْطَرَبَ اضْطَرَابَ السَّلِيمِ وَ سَأَلَ اللّٰهَ الْجَنَّةَ وَ تَعَوَّدَ بِهٖ مِنَ النَّارِ (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۴۳، ص ۳۳۱).	گریه زمان یادآوری مرگ		
۴۶	وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ فَرَعُوا فَلَا قُوَّةَ وَأَخِذُوا مِنْ مَّكَانٍ قَرِيبٍ (سبا، ۵۱).	از ترس مرگ فریاد می‌کشند.		
۴۷	اِخْذَرُوا عِبَادَ اللّٰهِ الْمَوْتَ وَ قَزَبَهُ وَ اَعْدُوا لَهٗ عِدَّتَهٗ... وَ اَنْتُمْ طُرَدَاءُ الْمَوْتِ، اِنْ اَقَمْتُمْ لَهٗ اَخَذَكُمْ وَ اِنْ فَرَزْتُمْ مِنْهُ اَذْرَكُمْ وَ هُوَ الرَّزْمُ لَكُمْ مِنْ ظَلَمِكُمْ... (نهج البلاغه، نامه ۲۷).	فرار از مرگ به سبب ترس و ناخوشایندی		
۴۸	«قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمْ الْفِرَارُ اِنْ فَرَزْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ اَوْ الْقَتْلِ وَ اِذَا لَا تَمْتَعُونَ اِلَّا قَلِيْلًا» (احزاب، ۱۶).	گریختن از مرگ منافقان		بیزار بودن و فرار کردن از مرگ
۴۹	«اِنَّهَا النَّاسُ كُلُّ اِمْرٍ لَاقِيَ مَا يَفْعُلُ مِنْهُ فِي فِرَارِهِ الْاَجَلِ مَسَاقِ النَّفْسِ وَ الْهَرَبِ مِنْهُ مُوَاَفَاةٌ كَمْ اَطْرَدَتْ...» (نهج البلاغه، خطبه ۱۴۹).	فرار از مرگ و روبه‌رو شدن با آن در همین فرار		
۵۰	اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِيْنَ خَرَجُوْا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ اَلُوْفٌ خَذَرُ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللّٰهُ مَوْتُوا ثُمَّ اُخِيَاهُمْ... (بقره، ۲۴۳)	به سبب ترس از مرگ از شهر و دیارشان فرار کردند.		
۵۱	وَ اَنْصِبِ الْمَوْتَ بَيْنَ اَدْبَانِنَا نَضْبًا، وَ لَا تَجْعَلْ ذِكْرَنَا لَهٗ غِيْبًا وَ اجْعَلْ لَنَا مِنْ صَالِحِ الْاَعْمَالِ عَمَلًا نَسْتَبِيْطُ مَعَهٗ الْمَصِيْبَ اِلَيْكَ، وَ نَحْرَضُ لَهٗ عَلَى وَشِكِّ اللّٰحِقِ بِكَ حَتّٰى يَكُوْنَ الْمَوْتُ مَأْسَسًا اَلَّذِي نَأْسُ بِهٖ، وَ مَأْلَفْنَا اَلَّذِي نَشْتَقِيْ اِلَيْهٖ (صحیفه سجادیه، دعای ۴۰).	فردی توشه ندارد به دیدار خدا مشتاق نیست بلکه از آن تنفر نیز دارد.	نفرت داشتن از مرگ	
۵۲	اَمِنَّا مُهْتَدِيْنَ غَيْرَ ضَالِّيْنَ طَائِعِيْنَ غَيْرَ مُسْتَكْرَهِيْنَ تَائِبِيْنَ غَيْرَ عَاصِيْنَ وَ لَا مُصْرِئِيْنَ يَا حَاصِمِْنَ جَزَاءِ الْمُحْسِنِيْنَ وَ مُسْتَضَلِّحِ عَمَلِ الْمُفْسِدِيْنَ (صحیفه سجادیه، دعای ۴۰).	افراد گمراه از مرگ به خاطر اعمال خود می‌ترسند پس از مرگ اکراه دارند.		
۵۳	درباره امیرمؤمنان (علیه السلام) ضراب بن ضمره گوید. و چون مارگزیده به خود می‌پیچید و چون غم زده‌ها می‌گریست. گویا اکنون صدایش در گوش من است که می‌گوید: «أه أه من قلة الرّاد و بُعد السّفَر و وحشة الطّريق» (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۴۱، ص ۱۲۱).	پیچیدن به خود مانند مار گزیده از خوف موت		
۵۴	وَ اجْعَلْ لَنَا مِنْ صَالِحِ الْاَعْمَالِ عَمَلًا نَسْتَبِيْطُ مَعَهٗ الْمَصِيْبَ اِلَيْكَ وَ نَحْرَضُ لَهٗ عَلَى وَشِكِّ اللّٰحِقِ بِكَ حَتّٰى يَكُوْنَ الْمَوْتُ مَأْسَسًا اَلَّذِي نَأْسُ بِهٖ وَ مَأْلَفْنَا اَلَّذِي نَشْتَقِيْ اِلَيْهٖ وَ حَاصِمَتْنَا اَلَّتِي نُحِبُّ الدُّنْيَا مِنْهَا (صحیفه سجادیه، ۱۳۷۶، ص ۱۷۲).	اعمال فرد ناصالح باشد ناآرام و بی‌قرار		بی‌قراری و عدم آرامش دائمی
۵۵	امام صادق (علیه السلام): كَانَ إِذَا ذَكَرَ الْمَوْتَ بَكَى وَ إِذَا ذَكَرَ الْقَبْرَ بَكَى وَ إِذَا ذَكَرَ الْبَيْعَةَ وَ الشُّوْرَ بَكَى وَ إِذَا ذَكَرَ الْمَمَرَ عَلَى الصَّرَاطِ بَكَى وَ كَانَ إِذَا ذَكَرَ الْجَنَّةَ وَ النَّارَ اضْطَرَبَ اضْطَرَابَ السَّلِيمِ... (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۴۳، ص ۳۳۱).	از یاد مرگ به خود می‌پیچیدند و از آن حوادث خوف دارند.		

ردیف	گزاره‌ها و مستندات دینی	محتوای استنباط شده	مؤلفه‌ها	سازه‌ها
۵۶	ابوذر اما تذکر انا و انت قد دخلنا علی رسول الله ﷺ عشاء فرأیناه کتیباً حزیناً فسلمنا علیه، فلم یرد علینا السلام، فلما أصبحنا اتیناه فرأیناه ضاحکاً مستبشراً . فقال: نعم کان قد بقى عندی من فیء المسلمین اربعة ذنانیر، لم أکن قسمتها و خفت أن یدرکنی الموت و هو عندی و قد قسمتها الیوم فاسترحت منها (عروسی حویزی، ۱۴۱۲ق، ج ۱، ص ۹۶).	به علت حق الناسی نگران مرگ بوده است.	زیادی به فکر مرگ بودن	
۵۷	فاطمه <small>علیها السلام</small> : تَفَكَّرْتُ فِي حَالِي وَ أَمْرِي عِنْدَ ذَهَابِ عُمَرِي وَ نُزُولِي فِي قَبْرِي فَشَبَّهْتُ دُخُولِي فِي فِرَاشِي بِمَنْزِلِي كَدُخُولِي إِلَى لِحْدِي وَ قَبْرِي فَأَنْشِدُكَ اللَّهُ إِنْ قَمْتُ إِلَى الصَّلَاةِ فَتَعْبُدُ اللَّهَ تَعَالَى هَذِهِ اللَّيْلَةَ. (دستی، ۱۳۷۶، ص ۱۲).	اندیشناک بودن حضرت زهرا در یاد مرگ ظاهراً خوفی در دل حضرت آمده است.		
۵۸	ابی عبد الله <small>علیه السلام</small> فقال له: يا بن رسول الله <small>ﷺ</small> رأيت رؤيا هالتي! رأيت صهرا لي ميتا و قد عانقني و قد خفت أن يكون الأجل قد اقترب؟ فقال له: يا موسى توقع الموت صباحا و مساء فانه ملاقبنا، و معانقة الأموات للأحياء أطول لأعمارهم، فما كان اسم صهرک؟ قال: حسين، فقال: اما ان رؤياک تدل علی بقاءک و زیارتک أبا عبد الله <small>علیه السلام</small> فان کل من عانق سمی الحسين... (عروسی حویزی، ۱۴۱۲ق، ج ۲، ص ۴۷۰ و ۴۷۱).	دیدن خواب‌های آشفته و ترس از مرگ	خواب‌های آشفته با محتوای مرگ و مردن	
۵۹	امام علی <small>علیه السلام</small> : وَ هُوَ أَحَدُهُمْ يَكْرَهُ الْمَوْتَ لِكَثْرَةِ ذُنُوبِهِ وَ يُعِيْمُ عَلَيَّ مَا يَكْرَهُ الْمَوْتَ لَهُ تَغْلِيْبُهُ نَفْسَهُ عَلَيَّ مَا يَطْلُ وَ لَا يَغْلِيْبُهُمَا عَلَيَّ مَا يَسْتَيْقِنُ (سید رضی، ۱۳۶۸، ص ۱۰۹).	ترس از مرگ، عدم پذیرش آن و تکیه بر افکار و گمانه زنی‌ها	عدم پذیرش مرگ	
۶۰	امام سجاد <small>علیه السلام</small> : وَ الْإِسْتِعْذَادَ لِلْمَوْتِ قَبْلَ حُلُولِ الْقُوْتِ (ابن طاووس، ۱۴۰۹ق، ج ۱، ص ۲۲۸).	عدم پذیرش واقعیت اجتناب‌ناپذیر ترس آور است.		
۶۱	فَإِذَا أُوْرِدْتَهُ عَلَيْنَا وَأَنْزَلْتَهُ بِنَا فَأَسْعِدْنَا بِهِ زَانِرًا وَ أَسْنَا بِهِ قَادِمًا وَ لَا تُشَقِّقْنَا بَعْضِنَا فَبِهِ وَ لَا تُخْزِنَا بِرِزَانَتِهِ وَ اجْعَلْهُ بَابًا مِنْ أَبْوَابِ مَغْفِرَتِكَ وَ مِفْتَاحًا مِنْ مِفْتَاحِي زَحْمَتِكَ (صحیفه سجادیه، دعای ۴۰).	رنج و زحمت و نگرانی از مرگ و احساس شرم و سرافکندگی از زیارت آن.	احساس شرم	
۶۲	مَنْ كَثُرَ اشْتِيَاكُهُ بِالْدُنْيَا كَانَ أَشَدَّ لِحَسْرَتِهِ عِنْدَ فِرَاقِهَا (کلینی، ۱۳۶۹ش، ج ۲، ص ۳۲۰).	دل‌بستگی به دنیا هنگام ترک دنیا		
۶۳	فَقَالَ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ مَا بَالُنَا نَكْرَهُ الْمَوْتَ وَ لَا نُحِبُّهُ قَالَ فَقَالَ الْحَسَنُ <small>علیه السلام</small> لِأَنَّكُمْ أَخْرَبْتُمْ أَخْرَبْتُمْ وَ عَمَزْتُمْ دُنْيَاكُمْ وَ أَنْتُمْ تَكْرَهُونَ الثَّقَلَةَ مِنَ الثُّمَرَانِ إِلَى الْخَرْابِ (صدوق، ۱۴۰۳ق، ص ۳۹۰).	ترس از مرگ به سبب دل‌بستگی به دنیا		
۶۴	علی <small>علیه السلام</small> : مَنْ كَانَتْ الدُّنْيَا هِمَّتَهُ إِشْتَدَّ حَسْرَتُهُ عِنْدَ فِرَاقِهَا... (صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۴، ص ۳۸۲).	دل‌بستگی به دنیا.		
۶۵	لَا تَكُنْ مِمَّنْ يَرْجُو الْآخِرَةَ بِغَيْرِ عَمَلٍ. يَكْرَهُ الْمَوْتَ لِكَثْرَةِ ذُنُوبِهِ (نهج البلاغه، ص ۴۹۸).	نافرمانی از دستورات الهی		پیامدها
۶۶	لَا تَقْتَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنْ اللَّهُ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (زمر، ۵۳)	ترس از اعمال بد		
۶۷	وَ قَالَ النَّبِيُّ <small>ﷺ</small> : لَا يَمُوتُنْ أَحَدُكُمْ إِلَّا وَ يُحْسِنُ الظَّنَّ بِاللَّهِ (نوری، ۱۴۱۶ق، ج ۲، ص ۱۱۸).	ناامید بودن به رحمت الهی ترس از مرگ را به همراه دارد.		

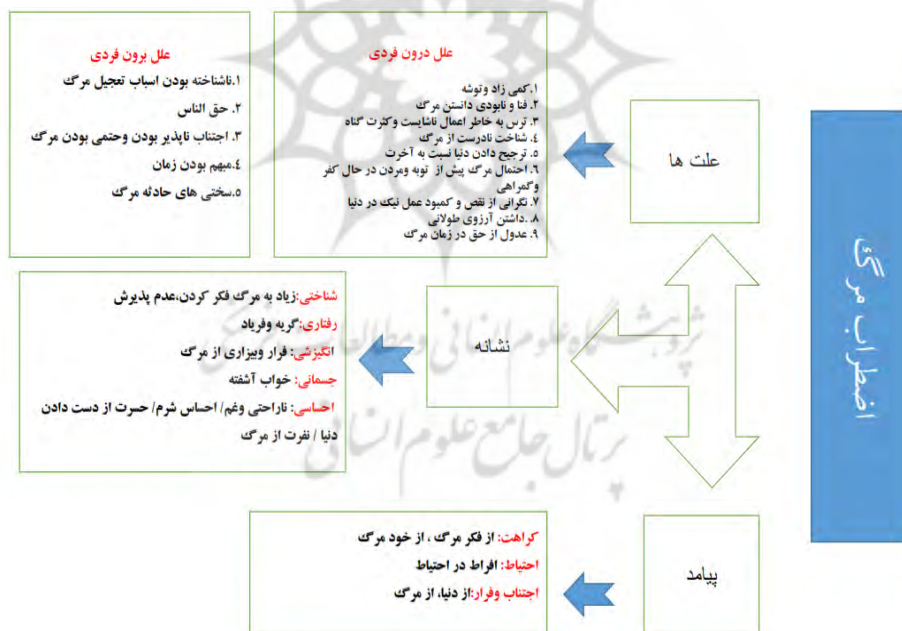
ردیف	گزاره‌ها و مستندات دینی	محتوای استنباط شده	مؤلفه‌ها	سازه‌ها
۶۸	امام سجادی <small>علیه السلام</small> : وَ انْصَبِ الْمَوْتَ بَيْنَ اَيْدِيْنَا نَضْبًا، وَ لَا تَجْعَلْ ذِكْرًا لَهُ غَيْبًا وَ اجْعَلْ لَنَا مِنْ صَالِحِ الْأَعْمَالِ عَمَلًا نَسْتَبِطُ مَعَهُ الْمَصِيرَ إِلَيْكَ، وَ نَحْرُصْ لَهُ عَلَيَّ وَشَكَّ اللَّحَاقِ بِكَ حَتَّى يَكُونَ الْمَوْتُ مَأْنَسًا الَّذِي نَأْتِسُ بِهِ، وَ مَا لَقْنَا الَّذِي نَسْتَأْتِي إِلَيْهِ (صحیفه سجادیه، ۱۳۷۶، ص ۱۷۲)	به خاطر انجام ندادن تکلیف از مرگ می‌ترسند و از فکر کردن به آن هم اجتناب می‌کنند.	به خاطر ترس مرگ	
۶۹	قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِنْ زَعَمْتُمْ أَنْكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَتُّوا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ * وَلَا يَتَمَتُّونَهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيَهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ (جمعه، ۷۰۶).	به دلیل اعمالشان از مرگ ترسیده و نسبت به آن بی‌توجهی می‌کنند.	سعی می‌کنند مرگ را فراموش کنند	
۷۰	پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> : وَ الْمَوْتُ أَقْرَبُ الْأَشْيَاءِ مِنْ بَنِي آدَمَ وَ هُوَ بَعْدُهُ (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶، ص ۱۳۳).	فکر کند مرگ نزدیک است ممکن است دچار اضطراب شود.		
۷۱	علی <small>علیه السلام</small> : «كَانَ الْمَوْتُ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا عَلَيَّ غَيْرِهِمْ كَيْب» (کلینی، ۱۳۶۹، ج ۸، ص ۱۶۸).	غرق گناه و دنیا		
۷۲	قَالَ: إِنْ مُحَمَّدُ بْنُ الْمُكَدَّرِ كَانَ يَقُولُ مَا كُنْتُ أَرَى أَنْ مَثَلَ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ ع وَ أَنْتَ عَلَيَّ هَذِهِ الْحَالِ قَالَ فَخَلَى عَنِ الْعُلَمَاءِ مِنْ بَنِي تَمِّمٍ تَسَانَدًا وَ قَالَ لَوْ جَاءَنِي مِنَ اللَّهِ الْمَوْتُ وَ أَنَا فِي هَذِهِ الْحَالِ جَاءَنِي وَ أَنَا فِي طَاعَةِ مَنْ طَاعَاتِ اللَّهِ أَكْفَى بِهَا نَفْسِي عَنكَ وَ عَنِ النَّاسِ وَ إِنَّمَا كُنْتُ أَخَافُ الْمَوْتَ لَوْ جَاءَنِي وَ أَنَا عَلَيَّ مَعْصِيَةٍ مِنْ مَعَاصِي اللَّهِ فَقُلْتُ يَرْحَمُكَ اللَّهُ أَرَدْتُ أَنْ أُعْطِكَ فَوْعَطْتَنِي (مفید، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۱۶۱ و ۱۶۲)	فرد زاهد به خاطر ترس از مرگ امام را نصیحت به ترک دنیا می‌کند.	رهبانیت و ترک دنیا به‌طور کلی	
۷۳	كَانَ <small>علیه السلام</small> يَطُوفُ بَيْنَ الصَّفِيْنِ بَصْفِيْنٍ فِي غَالِيَةِ فَقَالَ الْحَسَنُ <small>علیه السلام</small> مَا هَذَا رَأَى الْحَزْبَ فَقَالَ يَا بَنِي إِنْ أَبَاكَ لَا يَبَالِي وَقَعَ عَلَيَّ الْمَوْتُ أَوْ وَقَعَ الْمَوْتُ عَلَيْهِ (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹، ج ۲، ص ۱۱۹).	انجام اعمال ناشایست باعث تلخی و ترس یاد مرگ	احتیاط مفرط در زندگی	
۷۴	وَلَا يَتَمَتُّونَهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيَهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ (جمعه، ۷)	گناه زیاد		کراهت از مرگ
۷۵	امام حسن <small>علیه السلام</small> : لِأَنَّكُمْ أَخْرَجْتُمْ أَخْرَجْتُمْ وَ عَمَزْتُمْ دُنْيَاكُمْ وَ أَتَيْتُمْ تَكْرَهُونَ الثَّقَلَةَ مِنَ الْعُمَرَاءِ إِلَى الْخَزَابِ (صدوق، ۱۴۰۳ق، ص ۳۹۰).	فرد به خاطر آبدی دنیا به آن دلبسته شده و ترس از دست دادن آن را دارد.		
۷۶	قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمْ الْفِرَارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتُ أَوْ الْقَتْلُ وَإِذَا لَا تَمْتَعُونَ إِلَّا قَلِيلًا (احزاب، ۱۶).	منافقین به خاطر ترس از مرگ فرار می‌کردند.		
۷۷	أَيُّهَا النَّاسُ كُلُّ امْرِئٍ لَاقِي مَا يَفْرُ مِنْهُ فِي فِرَارِهِ الْأَجَلِ مَسَاقِي النَّفْسِ وَ الْهَرَبِ مِنْهُ مُوَافَاةٌ كَمْ أَطْرَدْتُ الْأَيَّامَ أَيُّحْتِهَا عَنْ مَكُونٍ هَذَا الْأَمْرَ فَأَبَى اللَّهُ إِلَّا الْإِنْفَاءَ هَيْهَاتَ عَلِمُ مَخْرُوزٍ (نهج البلاغه، ص ۲۰۷).	ترس از مرگ موجب گریز از آن می‌شود.		فرار از مرگ
۷۸	أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أَلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتُ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَخْبَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ. (بقره، ۲۴۳)	به خاطر ترس از مرگ فرار می‌کنند.		
۷۹	قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (جمعه، ۸)	فرار از مرگ و ملاقات حتمی با آن		

جدول ۲: نتایج روایی سنجی مؤلفه‌های اضطراب مرگ

سازه اصلی	مؤلفه‌ها به تفکیک (عوامل علی، نشانه‌ها و پیامدها)	تعداد کارشناسان	مطابقت				CVI		ضرورت			CVR		
			خیلی زیاد (بدون نیاز به بازبینی)	زیاد (نیاز به بازبینی مجدد)	کم (نیاز به بازبینی جدی)	خیلی کم (حذف و کنار گذاشتن)	مؤلفه	سطح معنا داری	ضروری	مفید ولی غیر ضروری	غیر ضروری	سطح معنا داری	مؤلفه	
شرایط علی	داشتن آرزوهای طولانی	۱۲	۱۱	۱	۰	۰	۰/۷۹	۱	۱۰	۱	۱	۰/۵۶	۰/۶۶	
	ترجیح دادن دنیا نسبت به آخرت	۱۲	۹	۳	۱	۰	۰/۷۹	۱۰	۱	۱	۱	۰/۵۶	۰/۶۶	
	شناخت نادرست از مرگ	۱۲	۹	۳	۰	۰	۰/۷۹	۱	۱۱	۰	۱	۰/۵۶	۰/۸۳	
	نگرانی از نقص و کمبود عمل نیک در دنیا	۱۲	۸	۲	۲	۰	۰/۷۹	۹	۲	۱	۱	۰/۵۶	۰/۶۶	
	احتمال مرگ پیش از توبه و مردن در حال کفر و گمراهی	۱۲	۸	۳	۱	۰	۰/۷۹	۱۰	۱	۱	۱	۰/۵۶	۰/۶۶	
	ترس به خاطر کثرت گناه	۱۲	۱۰	۲	۰	۰	۰/۷۹	۱۲	۰	۰	۰	۰/۵۶	۱	
	سختی‌های حادثه مرگ	۱۲	۱۰	۱	۱	۰	۰/۷۹	۱۲	۰	۰	۰	۰/۵۶	۱	
	عدول از حق (آسیب‌پذیری ایمان)	۱۲	۱۱	۰	۱	۰	۰/۷۹	۱۱	۱	۰	۰	۰/۵۶	۰/۸۳	
	نشانه‌ها	مهم بودن زمان مرگ و احتمال اینکه هر لحظه ممکن است فرا رسد	۱۲	۹	۲	۱۲	۰	۰/۷۹	۱۰	۱	۱	۱	۰/۵۶	۰/۶۶
		اجتناب‌ناپذیر بودن و حتمی بودن مرگ	۱۲	۸	۲	۱	۰	۰/۷۹	۱۰	۲	۰	۰	۰/۵۶	۰/۶۶
فنا و نابودی دانستن مرگ		۱۲	۱۲	۰	۰	۰	۰/۷۹	۱	۱۱	۱	۰	۰/۵۶	۰/۸۳	
زیر پا گذاشتن حق الناس		۱۲	۸	۲	۱	۱	۰/۷۹	۱۲	۰	۰	۰	۰/۵۶	۱	
کمی زاد و توشه		۱۲	۹	۱	۲	۰	۰/۷۹	۱۱	۰	۱	۱	۰/۵۶	۰/۸۳	
ناشناخته بودن اسباب تعجیل مرگ		۱۲	۸	۲	۲	۰	۰/۷۹	۱۱	۱	۰	۰	۰/۵۶	۰/۸۳	
ناراحتی و غمگینی زیاد		۱۲	۹	۳	۰	۰	۰/۷۹	۱۲	۰	۰	۰	۰/۵۶	۱	
گریه و فریاد		۱۲	۸	۴	۰	۰	۰/۷۹	۱۲	۰	۰	۰	۰/۵۶	۱	
بیزار بودن و فرار کردن از مرگ		۱۲	۹	۳	۰	۰	۰/۷۹	۱۱	۱	۰	۰	۰/۵۶	۰/۸۳	
نفرت داشتن از مرگ		۱۲	۹	۲	۰	۰	۰/۷۹	۱۱	۰	۱	۱	۰/۵۶	۰/۸۳	
پیامدها	بی‌قراری و عدم آرامش دائمی	۱۲	۸	۳	۱	۰	۰/۷۹	۱۲	۰	۰	۰	۰/۵۶	۱	
	زیادی به فکر مرگ بودن	۱۲	۸	۲	۱	۱	۰/۷۹	۱۱	۰	۰	۱	۰/۵۶	۰/۸۳	
	خواب‌های آشفتنه با محتوای مرگ	۱۲	۵	۴	۳	۰	۰/۷۹	۱۰	۱	۱	۱	۰/۵۶	۰/۶۶	
	عدم پذیرش مرگ	۱۲	۸	۳	۱	۰	۰/۷۹	۱۱	۰	۰	۱	۰/۵۶	۰/۸۳	
	احساس شرم	۱۲	۱۰	۱	۱	۰	۰/۷۹	۱۰	۱	۱	۱	۰/۵۶	۰/۶۶	
	حسرت از دست دادن دنیا	۱۲	۸	۳	۱	۰	۰/۷۹	۱۲	۰	۰	۰	۰/۵۶	۱	
	ناامیدی از رحمت الهی	۱۲	۸	۲	۲	۰	۰/۷۹	۸	۲	۲	۲	۰/۵۶	۰/۳۳	
	به سبب اضطراب مرگ سعی می‌کنند مرگ را فراموش کنند	۱۲	۸	۱	۲	۱	۰/۷۹	۱۰	۱	۱	۱	۰/۵۶	۰/۶۶	

مؤلفه	سطح معنا داری	CVR		ضرورت		CVI		مطابقت				تعداد کارشناسان	مؤلفه‌ها به تفکیک (عوامل علی، نشانه‌ها و پیامدها)	سازه اصلی
		مؤلفه	سطح معنا داری	مقید ولی غیر ضروری	غیر ضروری	مؤلفه	سطح معنا داری	خیلی کم (حذف و کنار گذاشتن)	کم (نیاز به بازبینی جدی)	زیاد (نیاز به بازبینی مجدد)	خیلی زیاد (بدون نیاز به بازبینی)			
۰/۸۳	۰/۵۶	۱	۰	۱۱	۰/۹۱	۰/۷۹	۰	۱	۲	۹	۱۲	رهبانیت و ترک دنیا به‌طور کلی		
۰/۶۶	۰/۵۶	۱	۱	۱۰	۰/۸۳	۰/۷۹	۱	۱	۳	۷	۱۲	احتیاط مفروط در زندگی		
۱	۰/۵۶	۰	۰	۱۲	۱	۰/۷۹	۰	۰	۴	۸	۱۲	کراهت از مرگ		
۱	۰/۵۶	۰	۰	۱۲	۱	۰/۷۹	۰	۰	۳	۹	۱۲	فرار از مرگ		

پس از مشخص شدن ابعاد مفهومی اضطراب مرگ و اعتبارسنجی یافته‌ها، مدل مفهومی آن با توجه به شرایط علی و زمینه‌ساز، نشانه‌ها و پیامدهای اضطراب مرگ و کارکردهای مربوط به هریک از بخش‌ها ترسیم و مدل‌سازی شد که نتایج آن در شکل ۱ نشان داده می‌شود.

شکل ۱: الگوی مفهومی اضطراب مرگ براساس منابع اسلامی

نتیجه‌گیری

در این پژوهش واژه‌ها و گزاره‌های مرتبط با اضطراب مرگ مورد بررسی، و تجزیه و تحلیل قرار گرفت و در نهایت تعریف مشخصی از این سازه به دست آمد. براساس یافته‌های این پژوهش اضطراب مرگ عبارت است از: نگرانی بهنجار یا نابهنجار در اثر عوامل درونی یا بیرونی که با نشانه‌هایی در ابعاد مختلف وجود انسان (شناخت، احساس، رفتار، انگیزش و جسم) نمایان می‌شود و در شکل نابهنجار آن دارای پیامدهای کراهت، اجتناب و احتیاط است.

یافته‌های در مورد سازه اضطراب مرگ با پژوهش‌هایی همسو است؛ مؤلفه علی نگرانی از نقص و کمبود عمل، داشتن آرزوهای طولانی، ترس از سختی‌های حادثه مرگ و ترجیح دادن دنیا نسبت به آخرت و مرگ پیش از توبه و کثرت گناه با پژوهش (یثربی، ۱۳۸۰) همسو است. یثربی این عوامل را در قالب عشق به زندگی، دست نیافتن به آرزوها و اهداف، ترس از کیفیت مرگ و حوادث پس از مرگ و باقی را با عنوان ترس از مرگ پیش از توبه، ترس به سبب کثرت گناه بیان کرده است. شرط علی شناخت نادرست از مرگ با پژوهش یوسفی و عبدالکریمی (۱۳۹۹) همسو است. آنها این شروط را در قالب ناشناخته بودن مرگ و عالم آخرت و ناشناخته بودن صفات خدا و حقیقت انسان دانسته‌اند. شرط علی زیر پا گذاشتن حق الناس و کمی زاد و توشه با پژوهش یوسفی و عبدالکریمی (۱۳۹۹) همسو است؛ آنها این شروط را در قالب حوزه رفتاری علل اضطراب مرگ بیان کرده‌اند. مؤلفه علی دلبستگی به دنیا، شناخت نادرست از مرگ، ترس از کثرت گناه با پژوهش حسینی (۱۳۹۹) همسو بوده و حسینی این مؤلفه را به شکل دلبستگی به دنیا، جهل به مرگ و ترس از گناه و حسابرسی اعمال بیان کرده است. مؤلفه ترجیح دادن دنیا نسبت به آخرت و کمی زاد و توشه با پژوهش قاضوی (۱۳۸۹) همسو است. البته این مؤلفه‌ها را مظفری ورسی با عنوان «هویت مرگ در اندیشه اسلامی» و با عناوین «اجتناب‌ناپذیری بودن مرگ»، «عمومی بودن مرگ» و «نامعلوم بودن زمان و مکان مرگ» بیان کرده است. مؤلفه‌ی عوامل علی شناخت نادرست از مرگ، کثرت گناه، داشتن آرزوهای طولانی با پژوهش مظفری ورسی (۱۳۹۲) همسو است؛ البته در پژوهش مظفری ورسی این مؤلفه‌ها با عنوان ناآگاهی از حقیقت مرگ و توهمات باطل و سنگینی بار گناه و مرگ به عنوان پایان‌دهنده آرزوها و کوشش‌ها آمده است.

در مورد پیامدهای اضطراب مرگ، مؤلفه ناامیدی از رحمت الهی با پژوهش مظفری ورسی (۱۳۹۲) همسو است؛ البته این مؤلفه را مظفری ورسی در مورد آسیب‌های مرگ‌اندیشی بیان کرده و به نقل از منابع تفسیری آورده است که کسانی هستند که مرگ را فنا و نیستی نمی‌دانند، ولی ترس

از اعمالشان آنان را چنان ناامید می‌کند که می‌کوشند که هیچ‌گاه به مرگ نیندیشند (داورپناه، ج ۲، ص ۸۲). مؤلفه زهدگرایی منفی که در این پژوهش به‌عنوان «پیامد اضطراب مرگ» مطرح شده، با پژوهش مظفری ورسی (۱۳۹۲) همسو است؛ این مؤلفه را مظفری ورسی (۱۳۹۲) آسیب مرگ‌اندیشی دانسته و بیان کرده است که افرادی با تفکر در مورد سختی‌های مرگ و حسابرسی به اعمال به افراط کشیده شده‌اند و زندگی زاهدانه افراطی را انتخاب می‌کنند. با جستجوی صورت گرفته پژوهشی درباره سایر عوامل مورد اشاره در این تحقیق (نشانه‌ها و پیامدها و برخی علت‌ها) یافت نشد.

ملاک نابهنجاری و مرضی بودن اضطراب مرگ در متون دینی را می‌توان در یک جمع‌بندی کلی بدین شکل مطرح کرد که بنا بر آنچه از منابع اسلامی در این موضوع به‌دست می‌آید؛ اصل ترس و وحشت از مرگ مسئله‌ای است که در ذات و فطرت انسان قرار داده شده است، زیرا هر فردی علاقه به بقا و میل به زندگی و بودن به‌طور دائمی دارد. پس کاملاً طبیعی است هرآنچه که میل انسان به بقا و زندگی را به خطر می‌اندازد، باعث ترس و نگرانی او شود. نگرانی از مرگ حالتی است که خداوند در انسان براساس تدبیر حکیمانه خود قرار داده تا فرد از خود در برابر خطرهای پیش‌رو (که شاید موجب مرگ و آسیب شود) محافظت کند. همین‌طور این نگرانی سبب هشیاری فرد شده و رفتارهای او را برای روبه‌رو شدن با این حقیقت بزرگ و حتمی تنظیم می‌کند؛ اما زیاده‌روی در این مسئله شاید سبب ایجاد نگرانی و اضطراب نابهنجار در فرد شود که نشانه‌های مختلفی در ابعاد مختلف شخصیت (شناخت، رفتار و احساس) و جسم و در حالات انگیزشی او ایجاد می‌کند و موجب ناهشیاری او و ایجاد اختلال روانی در فرد می‌شود که طبیعتاً پیامدهایی نیز در زندگی فرد دارد. این اضطراب نابهنجار، اجتناب و فرار و دوری از هرآنچه را مربوط به مرگ است، موجب می‌شود؛ در صورتی که دوری و فرار از این حقیقت حتمی بنابر گفته باری تعالی امکان‌پذیر نیست: «هر نفسی چشنده مرگ است»^۱.

نتایج حاصل از این پژوهش زمینه مناسبی برای طراحی پرسشنامه و مداخله درمانی این سازه را فراهم کرده است. در پایان پیشنهاد می‌شود همبستگی این سازه با دیگر متغیرهای مرتبط روان‌شناختی بررسی شود؛ همچنین مؤلفه‌های این مفهوم براساس دیگر روش‌های کیفی و مصاحبه نیمه‌ساختاریافته در بافت فرهنگ بومی استخراج و مداخلات درمانی براساس آن طراحی شود.

۱. «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ» (عنکبوت، ۵۷).

منابع

- * قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی.
- * نهج البلاغه، مصحح: صبحی صالح، (۱۴۱۴ق).
- * صحیفه سجاده، (۱۳۷۶)، چ ۱، قم: دفتر نشر الهادی.
۱. ابن شهر آشوب، محمدبن علی (۱۳۷۹)، مناقب آل ابی طالب علیهم‌السلام، چ ۱، قم: علامه.
 ۲. ابن طاووس، علی بن موسی (۱۴۰۹ق)، اقبال الاعمال، چ ۲، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
 ۳. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق)، لسان العرب، چ ۳، بیروت: دارالفکر، دار صادر.
 ۴. ایمانی فر، حمیدرضا؛ قاسم بستانی، فرح دودمان و روح اله ریسی (۱۳۹۰)، «مواجهه با مرگ از دیدگاه قرآن و روان‌شناسی»، پژوهش‌های میان رشته‌ای قرآن کریم، س ۲، ش ۴، ص ۶۵-۷۱.
 ۵. تمیمی آمدی، عبدالواحد (۱۴۱۰ق)، غررالحکم و دررالکلم، چ ۲، قم: دارالکتب الاسلامیه.
 ۶. جدی، مهدی (۱۳۹۳)، «ترس از مرگ»، سایت پژوهشگاه باقرالعلوم، (<http://pajoohe.ir>).
 ۷. حسینی، سید کبیر (۱۳۹۹)، «انده و ترس از مرگ و علاج آن در پرتو آیات و روایات»، مجله اندیشه‌های قرآنی، دوره ۷، ش ۱۳، ص ۴۹-۶۶.
 ۸. خادم جهرمی، حامده (۱۳۹۸)، «آثار فردی و اجتماعی مرگ‌اندیشی از دیدگاه نهج البلاغه»، فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه، س ۷، ش ۲۵، ص ۱-۲۱.
 ۹. خزعلی، ابوالقاسم (۱۴۱۹ق)، موسوعه الامام الجواد، قم: مؤسسه ولی عصر.
 ۱۰. داورپناه، ابوالفضل (۱۳۶۶)، انوار العرفان فی تفسیر القرآن، چ ۱، تهران: کتابخانه صدر.
 ۱۱. دشتی، محمد (۱۳۷۶)، نهج الحیاه، چ ۱، قم: مؤسسه تحقیقاتی امیرالمؤمنین.
 ۱۲. دیلمی، حسن بن محمد (۱۴۰۸ق)، اعلام الدین فی صفات المؤمنین، چ ۱، قم: آل البيت.
 ۱۳. سلیمی بجستانی، حسین و مهدی وجدانی همت (۱۳۹۴)، «بررسی تطبیقی مفهوم مرگ در روان‌شناسی وجودی و دیدگاه قرآنی علامه طباطبائی علیه‌السلام»، پژوهشنامه معارف قرآنی (آفاق دین)، س ۶، ش ۲۲، ص ۷-۳۶.
 ۱۴. سیدرضی (۱۳۶۸)، خصائص الانمه، مشهد: آستان قدس رضوی.
 ۱۵. شجاعی، محمدصادق (۱۳۹۹الف)، «روش تحلیل کیفی محتوای متون دینی: مبانی نظری و مراحل اجرا»، مطالعات اسلام و روان‌شناسی، س ۱۴، ش ۲۷، ص ۴۱-۷۳.

۱۶. شجاعی، محمدصادق؛ مسعود جان بزرگی، علی عسگری، سیدمحمد غروی راد و عباس پسندیده (۱۳۹۳)، «کاربرد نظریه حوزه‌های معنایی در مطالعات واژگانی ساختار شخصیت بر پایه منابع اسلامی»، مطالعات اسلام و روان‌شناسی، س ۸، ش ۱۵، ص ۷-۳۸.
۱۷. صدوق، محمد بن علی (۱۳۸۵)، علل الشرایع، قم: داوری.
۱۸. صدوق، محمد بن علی (۱۴۰۳ق)، معانی الاخبار، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۱۹. صدوق، محمد بن علی (۱۴۱۳ق)، من لایحضره الفقیه، ج ۲، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۲۰. صدوق، محمد بن علی (۱۳۷۶)، الامالی، ج ۶، تهران: کتابچی.
۲۱. طباطبایی، سید محمد کاظم (۱۳۹۸)، منطق فهم حدیث، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته.
۲۲. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۰ش/۱۴۱۲ق)، مکارم الاخلاق، ج ۴، قم: نشر الشریف الرضی.
۲۳. طوسی، محمد بن حسن (۱۴۰۷ق)، تهذیب الاحکام، ج ۴، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۲۴. عروسی حویزی، عبدالعلی بن جمعه (۱۴۱۲ق)، تفسیر نورالثقلین، قم: الشریف الرضی.
۲۵. عظیمی‌دخت، سیدحسین و فرزانه مهدیه (۱۳۹۱)، «مرگ هراسی»، پژوهش‌های فلسفی-کلامی، دوره ۱۳، ش ۳، ص ۱۰۳-۱۲۲.
۲۶. قاضوی، سیدتقی (۱۳۸۹)، «زمینه‌های ایجاد اضطراب مرگ و راه‌های پیشگیری از آن در تعالیم اسلام»، راه تربیت، س ۵، ش ۱۱، ص ۱۷۳-۱۹۳.
۲۷. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۹ش)، اصول کافی، ترجمه سیدجواد مصطفوی، تهران: کتابفروشی علمیه اسلامیه.
۲۸. لاریجانی، باقر؛ مینا مبشر، سمانه تیرگر، فرزانه زاهدی، سوده تیرگر و فریده شریعتی (۱۳۹۳)، «جستار در برخی از مؤلفه‌های مفهوم‌شناسی مرگ در قرآن کریم»، اخلاق و تاریخ پزشکی ایران، س ۷، ش ۵، ص ۱۷-۳۵.
۲۹. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی (۱۴۰۳ق)، بحارالانوار، تهران: کتابفروشی اسلامیه.
۳۰. محمدی ری شهری، محمد (۱۳۹۳)، منتخب میزان الحکمه، ج ۱۴، قم: دارالحدیث.
۳۱. مظفری ورسی، محمد حیدر (۱۳۹۲)، مرگ‌اندیشی در آموزه‌های اسلامی، تهران: مؤسسه انتشارات کتاب نشر.
۳۲. مفید، محمد بن محمد بن نعمان (۱۴۱۴ق)، الارشاد فی معرفة حجج الله علی العباد، قم: کنگره شیخ مفید.
۳۳. ورام بن ابی فراس، مسعود بن عیسی (۱۴۱۰ق)، مجموعه ورام، ج ۱، قم: مکتبه فقیه.

۳۴. یشربی، سیدیحیی (۱۳۸۰)، «مرگ و مرگ‌اندیشی»، فصلنامه علمی پژوهشی قبسات، س ۱۹، ش ۶، ص ۱۱۱-۱۲۵.
۳۵. یوسفی، حبیب‌اله و مرضیه عبدالکریمی نطنزی (۱۳۹۹)، «پیامدهای سلامت معنوی قرآنی بر اضطراب مرگ»، فرهنگ و ارتقاء سلامت، ش ۱۲، ص ۲۸۱-۲۸۸.
36. Blesky, J. (1999), *The Psychology of Aging*, Brooks/Cole Publication Company.
37. Firestone R, Catlett J. *Beyond death anxiety: Achieving life-affirming death awareness*. Berlin, Germany: Springer Publishing Company; 2009.
38. Florian V., Mikulincer M. (1998), Symbolic immortality and the management of the terror of death: the moderating role of attachment style, *J Pers Soc Psychol*;74(3):725-34.
39. Glaser, Barney, G. & Strauss, Anselm, L. (1967), *The discovery of grounded theory: strategies for qualitative theory*, New Brunswick: Aldine Transaction.
40. Grevenstein, D. & Bluemke, M. (2016), Who's afraid of death and terrorists? Investigating moderating effects of sense of coherence, mindfulness, neuroticism, and meaning in life on mortality salience, *Journal of Articles in Support of the Null Hypothesis*, Vol. 13, No. 1.
41. Harmon-Jones, E., Simon, L., Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S. & McGregor, H. (1997), Terror management theory and self-esteem: Evidence that increased self-esteem reduced mortality salience effects, *J Pers Soc Psychol*; 72(1):24-36. doi:10.1037/0022-3514.72.1.24
42. Henrie, J. & Patrick, J. H. (2014), The Religiousness, religious doubt, and death anxiety, *International Journal of Aging and Human Development*, 78(3):203-227. doi:10.1177/0190264314264314
43. Hoelter, JonW., and Janice A. Hoelter. 1978. The relationship between fear of death and anxiety. *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied* 99: 225-236
44. Langs, Robert (2004), Death anxiety and the emotion-processing mind, *Psychoanalytic Psychology*, 21: 31-53.
45. Lawshe, Charles, H. (1975), A quantitative approach to content validity, *Personnel psychology*, 28(4), 563-575.
46. Mohammadzadeh, Ali & Mahmoud Najafi (2020), The comparison of death anxiety, obsession, and depression between Muslim population with positive and

- negative religious coping, *Journal of Religion and Health* 59: 1055–64.
47. Pandya, Apurva–kumar, and Tripti Kathuria (2021), Death Anxiety, Religiosity and Culture: Implications for Therapeutic Process and Future Research. *Religions* 12: 61
48. Polit, Denise, F. & Beck, Cheryl Tatano (2006), The content validity index: are you sure you know what's being reported? Critique and recommendations, *Research in nursing & health*, 29(5), 489–497.
49. Rice, j. The relationship between humor and death anxiety (2009), Department of Psychology, copyright Missouri Western State University.
50. The Wiley Handbook of Personal Construct Psychology, (2015), Chiari, Gabriele Kelly, Maturana.. DOI:10.1002/9781118508275.
51. uhl, Jacob, Clay Routledge, Jamie Arndt, Constantine Sedikides and Tim Wildschut (2010), Fighting the future with the past: Nostalgia buffers existential threat, *Journal of Research in Personality* 44: 309–314.
52. Willis, Kelcie, D., Tamara Nelson & Oswaldo Moreno (2019), Death Anxiety, Religious Doubt and Depressive Symptoms across Race in Older Adults, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16: 3645.
53. Wong, Paul T. P. (2008), Meaning management theory and death acceptance. In *Death Attitudes: Existential & Spiritual Issues*, Edited by A. Tomer, E. Grafton and P. T. P. Wong. Mahwah: Erlbaum.